

UDK 655.4/.5(497.5)"1945"

Izvorni znanstveni članak

Primljeno: 18. siječnja 2000.

Izdavači/nakladnici u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj

ZDENKA TURČINEC

HVU - Učilište Hrvatske kopnene vojske "Petar Zrinski",

Zagreb, Republika Hrvatska

Nezavisna Država Hrvatska poznata je po procvatu izdavačke djelatnosti, pojava velikog broja izdavača/nakladnika, a u radu se razmatraju najznačajniji.

Uvod

Knjige i nakladnička djelatnost uopće bile su značajna odrednica kulturnog života u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj. Potvrđuje to i činjenica da je u vrijeme Nezavisne Države Hrvatske tiskano preko 3000 naslova knjiga, šezdesetak kalendara i godišnjaka i više od 400 naslova muzikalija.

Ustaška vlast bila je svjesna da je stvaranje ustaške literature važan činitelj za provođenje ustaških programskih načela. S tim u svezi počelo je rješavanje književnog jezika i pravopisa, rezultat čega su krajnosti u izmišljanju novih izraza i kovanica, a kulminacija je Zakonska odredba o hrvatskom jeziku, njegovoj čistoći i pravopisu, kojom se "na hrvatskom jeziku ima pisati po korionskom, a ne po zvučnom pravopisu"¹ i kojom je vraćen etimološki pravopis koji je u Hrvatskoj bio na snazi do 1892. Glavna uloga u stvaranju ustaške književne produkcije namijenjena je središnjim kulturnim institucijama i nakladnim ustanovama, ponajprije Hrvatskoj akademiji znanosti i umjetnosti, Matici hrvatskoj, Hrvatskom izdavačkom (bibliografskom) zavodu i Društvu hrvatskih književnika.

Procvat izdavačke djelatnosti zadavao je probleme tiskarima, zbog poteškoća s nabavom materijala, naročito s nestašicom papira, koji se najvećim dijelom nabavljao iz inozemstva, a u ratnim uvjetima to je bilo teško, komplicirano i skupo. Zakonskom odredbom br. 276-Z-1942.² osnovana je Zajednica za papir koja je vodila nadzor nad prikupljanjem, proizvodnjom, prometom, upotrebom i raspodjelom papira. Kako se nestašica papira osjećala svakim danom sve više, vlasti su 30. svibnja 1942. izdale Naredbu o sakupljanju, prometu, raspodjeli i

¹ *Narodne novine* (Zagreb), br. 102, 1941.

² *Zbornik zakona i naredaba NDH* (Zagreb), br. 4, 1942., 153.

preradbi otpadaka papira i starih spisa, br. 45.276³, čiji čl. 6. upozorava da će se osoba koja izvrši spaljivanje i uništavanje starog papira kazniti zatvorom do tri mjeseca ili novčanom kaznom od 100.000 kn.⁴ Nakladnici i tiskari podliježali su Zakonskoj odredbi o dostavljanju dužnostnih primjeraka tiskovina Hrvatskoj narodnoj i sveučilišnoj knjižnici u Zagrebu, Knjižnici Hrvatskih zemaljskih muzeja u Sarajevu i Gradskoj knjižnici u Dubrovniku.⁵

Još prije uspostave Nezavisne Države Hrvatske, u Zagrebu je najutjecajnija tiskarska i izdavačka ustanova bila TIPOGRAFIJA, koja je, okupljala zagrebačku novinarsku elitu.⁶ Tu su se tiskale glavne zagrebačke novine Obzor, Jutarnji list, Večer, kao i Budakov Hrvatski narod, koji u vrijeme Nezavisne Države Hrvatske postaje vodećim dnevnikom. Jasno je da je ustaška vlast bila zainteresirana za Tipografiju, o čemu svjedoči i izvještaj njemačkog poslanika u Zagrebu Siegfrieda von Kaschea. U lipnju 1941. on obavještava svoje nadređene u Berlinu da vlada namjerava preuzeti najveću izdavačku kuću Tipografiju i iznova stvarati literaturu iz povijesti i školske knjige.⁷

Tako je Tipografija i u novoj državi zadržala primat "kraljice" tiskarstva, titulu na koju joj pravo daje oko 500 tiskanih knjiga, između ostalih i Hrvatske enciklopedije, i dvadesetak časopisa i novina.⁸ Više naslova tiskala je jedino Hrvatska državna tiskara, što je i razumljivo, ako se uzme u obzir njeno isključivo pravo naklade i tiskanja školskih udžbenika.

³ Zbornik zakona i naredaba NDH (Zagreb), br. 18, 1942., 700.

⁴ Ovaj član nije se odnosio na materijal čije je uništavanje predviđeno propisima o čuvanju.

⁵ Zakonska odredba br. CCXXXVI-1795-Z-1942 od 24. kolovoza. Vidi: Narodne novine. 190.. Zagreb. 1942. Nadopunom spomenute Zakonske odredbe, br. CCLXXXVII-2450-Z-1942, od 23. listopada 1942., ovo pravo dobio je i Hrvatski državni ured za jezik. Vidi: Narodne novine, 242., Zagreb, 1942. U svibnju 1943. donijeta je još jedna nadopuna ove Zakonske odredbe, br. CIX-1325-D.V.-1943. kojom je pravo obveznog primjerka dobio i Hrvatski državni arhiv u Zagrebu. Vidi: Narodne novine (Zagreb), br. 123, 1943.

⁶ Opširnije o Tipografiji, vidi: Darko SAGRAK, Zagreb 1941-1945, Zagreb, 1995., 43.-44.

⁷ Usp. B. KRIZMAN, NDH između Hitlera i Mussolinija, Zagreb, 1983., 28.

⁸ Od poznatijih časopisa i novina u Tipografiji su tiskani: Croatia, Elektrotehnika, Glasnik sv. Franje, Hrvatska filatelistika, Hrvatska mladost, Hrvatski narod, Hrvatski planinar, Hrvatski krugoval, Hrvatska smotra (do br. 8), Hrvatska kolo, Izvještajna služba izaslanstva Fašističke narodne stranke, Liječnički vjesnik, Polet, Pravica, Prosvjetni život, Satyricus, Zagreb i dr. Osim Tipografije mnogo je časopisa tiskala Narodna tiskara: Alma mater croatica, Anđeo čuvar, Bogoslovska smotra, Crnče, Croatia sacra, Djevojački svijet, Geodetski list, Glasnik Majke Božje Vinagorske, Glasnik sv. Josipa, Hrvatska prošlost, Hrvatski poštar, Hrvatski šunarski list, Jeka iz Afrike, Jeronimsko svjetlo, Katolički list, Kršćanska škola, Mala mladost, Naša gospa Lurdaska, Salezijanski vjesnik, Seljačka omladina (kasnije Božji orači), Sveta Cecilija, Za vjeru i dom i dr.; Tiskara Merkantile: Financijalni vjestnik, Gospodarstvo, Hrvatski filatelistički vjesnik, Hrvatski ratni invalid, Hrvatsko gospodarstvo, Mjesečnik, Mljekarski list, Napredak, Nogometni šport, Novela, Obrtnički vjesnik, Privredni prijatelj, Svojina (kasnije Vlasništvo), Trgovac, Vjesnik Zagrebačkog zbora, Zabavni list, Zbornici dnevnika, Željeznar; Hrvatski državni tiskarski zavod: Bič, Gospodarski list, Hrvatska krila, Hrvatska smotra (od br. 8), Šport, Tehnički vjesnik, Tekstilni vjesnik, Voćnjak, vrt i vinograd i dr.

HRVATSKA DRŽAVNA TISKARA

Hrvatska državna tiskara u Zagrebu nastala je spajanjem tadašnje Zaklade tiskara Narodnih novina i Nakladnog zavoda. Naime, temeljem Zakonske odredbe br. XXXVI-51-Z.p.-1941. ukinuti su Zaklada tiskare Narodnih novina i Nakladni zavod u Zagrebu i proglašeni imovinom Nezavisne Države Hrvatske, koja će se voditi pod imenom Hrvatska državna tiskara.⁹ Provedba ove Zakonske odredbe povjerena je Ministarstvu bogoštovlja i nastave, koje je bilo dužno izraditi "pravilnik sa zakonskom moći o uređenju Hrvatske državne tiskare i njenoj upravi".¹⁰ Zakonska odredba o Hrvatskoj državnoj tiskari proglašena je 13. ožujka 1942.¹¹ Prema čl. 4. Zakonske odredbe, "zadaca je Hrvatske državne tiskare, da izdaje: sve službene listove, Zbornik zakona i naredaba, posebne tiskanice za sve državne urede i škole, posebna izdanja zakona, naredaba i drugih propisa, sve školske knjige i školska učila, sve novčanice, poštanske marke, biljege, mjenice, i sve druge državne vrijednostne papire.

U okviru mogućnosti i druge poslove, koje zasiecaju u tiskarsku struku, a osobito tiskanje izdanja znanstvene i liepe književnosti. Poslove pod 1., 2., 5. i 6. ne smije ni jedno drugo tiskarsko poduzeće samostalno obavljati." U nadopuni zadnje stavke kaže se da "poslove pod 3. mogu obavljati druga tiskarska poduzeća samo u slučaju da ih ne preuzme Hrvatska državna tiskara".

Predsjedništvo vlade trebalo je prema čl. 14. Zakonske odredbe izraditi propisnik o uređenju i upravi, poslovanju i nadzoru nad poslovanjem tiskare. Ovaj propisnik objavljen je pod naslovom Propisnik o Hrvatskoj državnoj tiskari i službovnim odnosima njezinih službenika.¹² Sukladno ovom Propisniku, Hrvatska državna tiskara izdaje u vlastitoj nakladi Zbornik zakona i naredaba i Narodne novine pod nadzorom Ministarstva pravosuđa i bogoštovlja, a Službeni glasnik Ministarstva nastave pod nadzorom toga Ministarstva.¹³ Čl. 8. Propisnika kaže da Hrvatska državna tiskara može prema potrebi, a uz odobrenje predsjednika vlade, osnivati svoje podružnice i u drugim gradovima Nezavisne Države Hrvatske. Tako Hrvatska državna tiskara preuzima Državnu štampariju u Sarajevu, koja postaje njenom podružnicom.

Hrvatska državna tiskara je u suradnji s Hrvatskim bibliotekarskim društvom pokrenula izdavanje Hrvatske bibliografije, prve nakon Kukuljevićeve bibliografije iz 1873. Bibliografija je izlazila kao četverbroj svaka tri mjeseca, do travnja 1944., kada je njeno izlaženje prekinuto.¹⁴

⁹ *Usp. Narodne novine* (Zagreb), br. 13, 1941.

¹⁰ Čl. 9. Zakonske odredbe.

¹¹ *Narodne novine* (Zagreb), br. 125, 1942.

¹² *Narodne novine* (Zagreb), br. 196, 1942.

¹³ *Narodne novine* (Zagreb), br. 125, 1942.

¹⁴ Od poznatih časopisa u HDT-u tiskani su: *Grafička revija*, *Hrvatska revija*, *Hrvatski ženski list*, *Hrvatsko socijalno osiguranje*, *Indeks*, *Kemijski vjesnik*, *Komercijalna služba*, *Nastavni vjesnik*, *Obitelj*, *Plava revija*, *Proljeće*, *Prometni glasnik*, *Rad i društvo*, *Sklad*, *Stenograf*, *Suvremenost*, *Vjesnik Hrvatskoga arheološkog društva* i *Vjesnik inženjerskih komora*.

Jedan od najvećih problema u hrvatskom školstvu bilo je stvaranje novih školskih udžbenika u hrvatskom duhu. Taj zadatak trebalo je realizirati u roku od pet mjeseci. U tom roku bilo je nemoguće napisati školske udžbenike za sve predmete, pa je Ministarstvo nastave odlučilo da se izrade udžbenici za nacionalnu skupinu predmeta (hrvatski jezik i književnost, hrvatska povijest i zemljopis Nezavisne Države Hrvatske).

Nove hrvatske čitanke za niže razrede gimnazije i za građanske škole, čitanke iz novije hrvatske književnosti za 7. i 8. razred gimnazije, te za 3. i 4. razred učiteljskih škola izradio je dr. Mate Ujević, upravitelj Hrvatskoga izdavačkog (bibliografskog) zavoda, sa suradnicima. Nauku o književnosti za 5. i 6. razred gimnazije napisao je gimnazijski profesor dr. Ljubomir Maraković, a udžbenik iz starije hrvatske književnosti za 6. i 7. razred gimnazije izradio je dr. Mihovil Kombol, profesor hrvatske književnosti na Visokoj pedagoškoj školi u Zagrebu. Živko Jakić preradio je svoj udžbenik iz hrvatske povijesti za niže razrede, dok su hrvatsku povijest za 8. razred srednjih škola napisali dr. M. Barada, dr. J. Katić i dr. J. Šidak. Zemljopis Nezavisne Države Hrvatske za niže razrede srednjih škola sastavio je Nikola Žic, profesor Učiteljske škole u Zagrebu, a za više razrede Filip Lukas, profesor Ekonomsko-komercijalne visoke škole i dr. Nikola Peršić, docent iste škole. Hrvatski pravopis i gramatiku je, u smislu Provedbene naredbe o Hrvatskom državnom uredu za jezik, trebala izraditi spomenuta institucija. Za ostale predmete prerađene za knjige hrvatskih autora, tiskane u Hrvatskoj.

Izrada novih školskih udžbenika i prerada starih bio je "grandiozni izdavački pothvat, dotada bez presedana u Europi. U realizaciju uključen je velik tim najboljih stručnjaka, koji su se svi dobrovoljno odrekli dopusta i prionuli poslu. Ministarstvo nastave izdalo je vrlo stroge kriterije, jer se nije htjelo zbog kratkoće vremena izlagati riziku diletantizma i nedovoljne znanstvene i stručne razine udžbenika."¹⁵ Zbog kratkoće vremena mogle su se prirediti samo privremene školske knjige, čiji je popis objavljen u službenim glasilima. Školske knjige ostale su privremene do kraja Nezavisne Države Hrvatske, što je vidljivo iz službenih glasila, koja su na početku svake školske godine donosila popise privremenih školskih knjiga. Treba napomenuti da se radilo o vrlo kvalitetnim udžbenicima, od kojih su neki i danas u uporabi (npr. udžbenici Živka Jakoća, Mihovila Kombola i dr.).

Na uspješno obavljenom zadatku treba, osim autorima, divljenje iskazati i djelatnicima Hrvatske državne tiskare, koji su u roku od pet mjeseci uspjeli tiskati 1,600.000 novih školskih udžbenika i distribuirati ih po cijelom području Nezavisne Države Hrvatske.¹⁶

¹⁵ D. SAGRAK, *Zagreb, 1941-1945.*, 85.

¹⁶ Na svakom je udžbeniku, na naslovnoj strani, navedeno odobrenje za uporabu. Npr. POVIJEST STAROGA VIJEKA: za V. razred srednjih škola sastavio Živko Jakić, profesor III. realne gimnazije u Zagrebu. Ova je knjiga odobrena kao privremena školska knjiga odlukom Ministarstva nastave Nezavisne Države Hrvatske br. 55742-1942. od 5. lipnja 1942.

Hrvatska državna tiskara bila je, uz Zemljopisni zavod domobranstva, Nakladnu knjižaru S. Kuglija i Nakladnu knjižaru A. Jelapa, zadužena i za nakladu zemljovida.

Prema Zakonskoj odredbi o objavljivanju kartografskih tvorevina i stručnih djela br. CCLXXXIV-2328-Z-1942. "izradba, umnožavanje, širenje i objavljivanje zemljovida <...> može se vršiti samo na temelju prethodnog odobrenja Ministarstva hrvatskog domobranstva".¹⁷

HRVATSKA AKADEMIJA ZNANOSTI I UMJETNOSTI

Akademija koja je utemeljena 1866. pod nazivom Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti dobila je uspostavom Nezavisne Države Hrvatske svoje nacionalno ime Zakonskom odredbom o Hrvatskoj akademiji znanosti i umjetnosti br. CXC-696-Z.p.-1941.¹⁸ Iz čl. 1. ove Zakonske odredbe vidljivo je da se tu ne radi samo o promjeni imena, već o osnivanju nove ustanove.¹⁹ Sukladno čl. 2. Poglavlak je Odredbom br. 697-Z.p.-1941. imenovao prvih deset članova Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti,²⁰ a Odredbom od 30. prosinca 1941. imenovao je i ostale članove HAZU.²¹

Konstituirajuća skupština HAZU održana je 25. siječnja 1942. kada je izabrana i njena uprava s Tomom Matićem na čelu.²² On je zadaću Akademije de-

¹⁷ *Zbornik zakona i naredaba NDH* (Zagreb), br. 4, 1942., 1292.

¹⁸ *Narodne novine* Zagreb, br. 76, 1941. Nagovještaje o promjeni imena nalazimo već 24. travnja 1941. u Hrvatskom narodu, u izjavi dr. Stjepana Zimmermanna, koji je rekao da je "hrvatsko ime, koje će svojoj Akademiji dodijeliti hrvatska država, znak narodne svijesti, koja će baciti u prošlost sve što sačinjava prijašnji naziv Akademije znanosti i umjetnosti".

¹⁹ "1. Osniva se Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti u Zagrebu. Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti u Zagrebu prestaje današnjim danom postojati. <...>

2. Poglavlak će imenovati između dosadašnjih članova ukinute JAZU u Zagrebu prvih deset članova HAZU, a jednoga od njih pročelnikom. Njihova je dužnost, da izrade i podnesu Poglavlaku na potvrdu pravila akademije, da mu predlože na potvrdu članove HAZU u Zagrebu i da do izbora i potvrde predsjednika i častništva, vode poslove akademije. Broj članova ustanovljuje se najviše na 45. 3. Kada Poglavlak odobri pravila i potvrdi izbor daljnjih predloženih članova HAZU, sazvat će pročelnik glavnu skupštinu HAZU. Ta skupština izabrat će većinom glasova predsjednika akademije i ostalo častništvo prema odobrenim pravilima. Izbor predsjednika odobrava Poglavlak. 4. Provedenje ove zakonske odredbe povjerava se ministru nastave, a stupa na snagu danom proglašenja u *Narodnim novinama*."

²⁰ Poglavlak je imenovao: dr. Tomu Matića (pročelnik), Mirka Račkog, dr. Stjepana Ivšića, dr. Franju Fanceva, dr. Stjepana Zimmermanna, dr. Ivu Maurovića, dr. Stanka Hondla, dr. Stjepana Škrebca, dr. Ljubu Karamana i Franju Dugana.

²¹ Ostali članovi HAZU: dr. Dragutin Boranić, dr. Artur Gavazzi, dr. Vinko Krišković, dr. Edo Lovrić, Martin Pilar, dr. Milan Rešetar, dr. Krunoslav Babić, dr. Mihožil Gračanin, dr. Ljudmilo Hauptmann, dr. Mihajlo Lanović, dr. Željko Marković, dr. Antun Šercer, Ljubo Babić, dr. Mile Budak, Vladoje Dukat, Vladimir Nazor, dr. Miroslav Šantek i dr. Božidar Širola.

²² Upravu HAZU činili su: dr. Tomo Matić (predsjednik), dr. Stjepan Škreb (potpredsjednik), dr. Ljubo Karaman (književni tajnik) i dr. Franjo Fancev (gospodarski tajnik). Za upravitelja knjižnice i arhiva izabran je dr. Stjepan Ivšić. Godine 1943. umire dr. Fancev pa je njegovo mjesto zauzeo dr. Miroslav Šantek.

finirao sljedećim riječima: "Zadaća je HAZU da promiče znanstvena istraživanja i razvoj umjetnosti nadovezujući se na hrvatske znanstvene i umjetničke tradicije, te da vodi hrvatski narod stazom objektivne spoznaje istine."²³

Dana 2. rujna 1941. donijeta su pod br. 1257-Z.p.-1941 Pravila HAZU:²⁴ "Hrvatska akademija znanosti u umjetnosti javni je zavod, koji stoji pod osobitom zaštitom Nezavisne Države Hrvatske i ima svoje sjedište u Zagrebu. Svrha je samostalno ispitivanje i svestrano promicanje znanosti i umjetnosti, osobito s obzirom na hrvatski narod."

Čl. 3. nabroja glavne struke Hrvatske akademije, a to su povijest, jezikoslovlje, filozofske, pravne i druge društvene znanosti, kao i umjetnost. Sukladno tome Hrvatska akademija dijeli se u četiri razreda: povijesno-jezikoslovni, filozofsko-pravni, matematičko-prirodoslovni i umjetnički.

Čl. 4. nabroja mogućnosti kroz koje HAZU ostvaruje svoje zadatke:

1. objavljujući radove svojih članova, a i nečlanova, prema svojoj uvidavnosti; radove nagrađuje prema svojim zaključcima ili prema dogovoru;
2. podjeljujući iz svojih sredstava ili iz posebnih zaklada, kojima upravlja, podpore i nagrade članovima, a i nečlanovima prema svojoj uvidavnosti (a u tu svrhu može ona razpisivati za nečlanove natječajne nagrade);
3. obavljajući umjetnine i priređujući njihove izložbe;
4. održavajući za svoje svrhe, a po potrebi i za javnost knjižnicu, arhiv, Strossmayerovu galeriju slika, pa i druge takove ustanove;
5. obavješćavajući prema prilikama i potrebama širu javnost o znanstvenim i umjetničkim tekovinama hrvatskoga naroda i drugih naroda;
6. razpravljajući o pitanjima, stavljenim joj od državne vlasti, i dajući na zahtjev pojedinih ministarstava svoje mišljenje. Da znanstveni rad Hrvatske akademije postane pristupačan i koristan hrvatskom narodu, ona će ga na prikladan način objavljivati." <...>

Sukladno čl. 3. Hrvatska akademija je 1942. postala vlasnicom jednoga od najdragocjenijih spomenika hrvatske prošlosti, koji je gotovo tri stoljeća stariji od glasovite Bašćanske ploče. Radi se o Krstionici kneza Višeslava, koja se do tada čuvala u mletačkom Museo Civico Correr, i koja je Zakonskom odredbom br. CXLVII-1248-Z-1942.³⁰²⁵ zamijenjena za dvije slike talijanskoga slikara Vittorea Carpaccia iz Strossmayerove galerije.

U razdoblju postojanja Nezavisne Države Hrvatske HAZU je održala četiri glavne skupštine na kojima su podnijeta izvješća književnoga tajnika, gospodarskoga tajnika, upravitelja knjižnice i upravitelja Strossmayerove galerije. Treba napomenuti da su sva četiri razreda HAZU, cijelo vrijeme trajanja Nezavisne

²³ Hrvoje MATKOVIĆ, *Povijest NDH*, Zagreb, 1994., 126.

²⁴ *Narodne novine* (Zagreb), br. 119, 1941.

²⁵ *Narodne novine* (Zagreb), br. 114, 1942. Predaja tih umjetnina izvršena je 24. svibnja 1942. u Mlecima, a Akademiju je zastupao dr. Karaman. Tom je prilikom uprava muzeja Museo Civico Correr poklonila Akademiji sliku sv. Bartolomeja, koja se pripisuje slikaru Federiku Benkoviću, podrijetlom iz Dalmacije. Krstionicu je 13. kolovoza 1942. predao Akademiji na čuvanje ministar narodne prosvjete Stjepan Ratković.

Države Hrvatske, neprekidno objavljivala svoje znanstvene edicije. Najveći broj tih edicija tiskala je Narodna tiskara u Zagrebu.

MATICA HRVATSKA

Odjel za unutarnje poslove Banovine Hrvatske razriješio je 11. siječnja 1941. Upravni i Nadzorni odbor Matice hrvatske, a njihove poslove preuzeo je, odlukom bana Šubašića, povjerenik Ante Martinović. Ova odluka obrazložena je time da članovi uprave Matice hrvatske "ne pružaju dovoljno jamstvo za pravilan rad prema društvenim pravilima, odnosno da njihov rad prelazi granice djelokruga određenog im tim pravilima."²⁶

Uspostavom Nezavisne Države Hrvatske u travnju 1941. ova odluka postaje nevažećom, te je vraćena na dužnost stara uprava pod predsjedništvom Filipa Lukasa.²⁷ Vlasti su nastojale usmjeriti rad Matice hrvatske u smislu jačanja ustaškog duha, ali je Filip Lukas naglasio da su nacionalna načela za koje se Matica hrvatska borila ostvarena, pa se ona može vratiti svom kulturnom radu.

Nezavisna Država Hrvatska dala je Matici hrvatskoj, Zakonskom odredbom o izdavanju prijevoda iz tuđih književnosti, br. CCCXL- -1556-Z-1941., od 13. listopada 1941., isključivo "pravo na izdavanje hrvatskih prijevoda lijepe književnosti i poučnog štiva, napisanih na tuđem jeziku".²⁸ O svakom prevedenom djelu koje se namjerava izdati moralo je biti obaviješteno Ministarstvo nastave. Matica hrvatska mogla je to svoje pravo u određenoj nakladi prepustiti i drugim izdavačima, odnosno nakladnicima, uz odobrenje Ministarstva nastave, odnosno Državnog zavoda za narodnu prosvjetu. To isključivo pravo izdavanja prijevoda nije se odnosilo na strogo znanstvena djela, kao ni na prijevode kraćih djela koja se objavljuju u novinama i časopisima. Komentirajući ovu Zakonsku odredbu u svome članku Novi propisi o izdavanju prijevoda iz tuđih književnosti Krešimir Mlačić kaže: "Tim novim propisima omogućeno je napokon pravo i djelotvorno rješavanje krize naše knjige i - kolikogod se to u prvi mah protivno činilo - podizanje zanimanja za knjigu i ljubavi za nju. Matica hrvatska, koja prema svojim pravilima okuplja hrvatske najbolje književnike je najveće jamstvo, da će se kod nas prestati s izdavanjem nevrjednih prijevoda i prijevoda još nevrjednijih knjiga stranih pisaca i da će hrvatski čitatelj napokon dobiti u ruke knjige prijevoda stranih književnosti, koje se neće nepročitane ili jedva pročitane prodavati, nego da će dobivši u ruke knjige istinske vrijednosti osjetiti, da je knjiga najveće dobro svakom naobraženom čovjeku, koja ga može napuniti veseljem kad je tužan, nadom kad je beznadan, užitkom kad je besciljan, a utjehom kad je neutješan, jer će mu pri svakom čitanju otkrivati nove misli pisca, koje su

²⁶ *Službeni glasnik Ministarstva nastave* (Zagreb), br. 1, 1941.

²⁷ Dubravko JELČIĆ, "Sto pedeset godina MH", *Radovi Leksikografskoga zavoda "Miroslav Krleža"*, 1992., br. 2, 90.

²⁸ Dana 13. svibnja 1941. predstavnik Matice hrvatske primio je Ante Pavelić, koji je u razgovoru napomenuo da "nitko bolje i veće za hrvatsku stvar nije mogao učiniti, no što je učinila Matica hrvatska". Usp. H. MATKOVIĆ, *Povijest NDH*, 130.

snagom svog uma i umjetničkog proživljavanja uspjeli postati usta ne samo svog naroda nego i čitavog čovječanstva."²⁹

Dana 10. veljače 1942. navršila se stogodišnjica postojanja Matice hrvatske. Zbog ratne situacije proslava je održana vrlo skromno 1943. godine. Tom prilikom održao je prigodno predavanje preko Državnog krugovala i sam ministar Narodne prosvjete dr. Mile Starčević. On je istaknuo da se Matica hrvatska može s ponosom osvrnuti na svoju prošlost i na ulogu koju je u tom razdoblju hrvatske povijesti savjesno izvršila. Naglasivši njenu ulogu u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj, ministar je svoje predavanje zaključio riječima: "Kao i dosad bit će uz to njezin glavni zadatak da uporedo s državnim težnjama učvršćuje hrvatsku narodnu posebnost i time najviše pridonese sveder jačoj afirmaciji hrvatskog naroda u europskoj kulturnoj zajednici. U hrvatskoj državi Matica ostaje 'mezim-čem narodnim i zjenicom u oku njegovu' i središtem, u kojem se najbolje odra-žuju velike stvaralačke sposobnosti Hrvata. Slaveći svoju stotu godišnjicu u Ne-zavisnoj Državi Hrvatskoj, Matica hrvatska može s ponosom gledati na svoju prošlost, ali i s odlučnom sigurnošću u budućnost, koja je čeka u njezinoj na-rodnoj državi."³⁰

Izdavačka djelatnost Matice hrvatske tekla je, osim redovitih izdanja, u sljedećim knjižnicama: Suvremenoj, Maloj, Prosvjetno-političkoj, Svjetskim pis-cima i Knjižnici za hrvatsku mladež, kao i književnim časopisima Kolo i Hrvat-ska revija.

Matica hrvatska predstavljala je za ustaški vrh centralnu instituciju na pod-ručju širenja kulture i podizanja svijesti Hrvata putem knjige, pa je on nastojao da se njena izdanja što više šire, naročito među mladima. U svezi s time izašle su 18. listopada 1941. u *Službenom glasniku Ministarstva nastave* dvije okružnice, prema kojima školske knjižnice osnovnih i srednjih škola imaju obvezu preplate na redovita Matičina izdanja, kao i na književnu smotru Hrvatska revija.³¹

Matica hrvatska imala je svoje pododbore u Zagrebu, Osijeku i Sarajevu. Glavni pododbor Matice hrvatske u Sarajevu izdavao je književno glasilo *Hrvat-ska misao*,³² a Glavni pododbor Matice hrvatske u Osijeku književno glasilo *Hrvatski sjever*.³³

U razdoblju od 1941. do 1945. Matica hrvatska izdala je više od 140 naslo-va knjiga, među kojima ćemo naći vrsna djela iz područja opće i nacionalne povijesti, politike, književnosti i kulture. Gotovo sva Matičina izdanja tiskala je tiskara Tipografija (manji broj izdanja tiskala je Hrvatska državna tiskara i Ma-tičin tiskarski nakladni zavod). Dvije Matičine knjige bile su u Nezavisnoj Drža-vi Hrvatskoj zabranjene. Radi se o kulturno-političkoj knjizi P. Valerya, *Razgo-vor u Europi* i o političko-ekonomskoj knjizi G. M. Keynea, *Problemi novca iz-među dva rata*.

²⁹ *Prosvjetni život*, 1/1942., br. 1-2, 58.

³⁰ *Napredak*, 83/1942., br. 9-10, 320.

³¹ *Službeni glasnik Ministarstva nastave* (Zagreb), br. 12., Zagreb, 1941., 1166.

³² Izašlo je ukupno 14 brojeva: 1-2/1943; 1-12/1944.

³³ Zbog ratne situacije izašla su samo dva broja za 1944.

Posljednja sjednica Upravnoga odbora Matice hrvatske u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj održana je 4. svibnja 1945., a već 13. svibnja 1945. Maticu hrvatsku preuzimaju opunomoćenci nove vlasti.

HRVATSKI IZDAVALAČKI (BIBLIOGRAFSKI) ZAVOD

Hrvatski izdavački (bibliografski) zavod je nastao iz Konzorcija Hrvatske enciklopedije, koji je, na čelu s dr. Matom Ujevićem, svoj rad započeo uoči 2. svjetskog rata. Prvi svezak *Enciklopedije* promoviran je 10.2.1941. Svezak ima 808 stranica, a u njemu su obrađeni pojmovi A - Automobil.

Ubrzo nakon osnivanja Nezavisne Države Hrvatske, točnije 9. kolovoza 1941. objavljena je u Narodnim novinama br. 98. Zakonska odredba o osnutku Hrvatskog izdavačkog (bibliografskog) zavoda.³⁴ Upraviteljem Zavoda imenovan je dr. Mate Ujević, koji "u prosincu 1941. zacrtava na sljedeći način mjesto i ulogu HI(B)Z-a. Dok Matica hrvatska svoje težište polaže na lijepe knjige, strane i domaće, Hrvatska akademija izdaje čistu znanost, Društvo sv. Jeronima ima težište na pučkoj knjizi, HI(B)Z izdaje 'sva ostala izdanja, a pogotovu... djela živog znanja' s napomenom da je 'prva zadaća HI(B)Z-a nastaviti i privesti sretno kraju svoje matično djelo *Hrvatsku enciklopediju*'".³⁵

Dana 29. rujna 1941. donijet je Propisnik o ustrojstvu i poslovanju Hrvatskoga izdavačkog (bibliografskog) zavoda. Čl. 1. spomenutog Propisnika kaže da "Hrvatski izdavački (bibliografski) zavod pokreće, organizira, uređuje i razpačava djela u smislu čl. 2. Zakonske odredbe o osnutku Hrvatskog izdavačkog (bibliografskog) zavoda, a poimence uređuje i izdaje:

- a) Hrvatsku enciklopediju;
- b) Enciklopediju za mladež;
- c) Hrvatsku bibliografiju;
- d) Rječnik hrvatskog književnog jezika;
- e) "Hrvatska u rieči i slici";
- f) "Tekstovi i pregledi";
- g) knjige o Hrvatima i Hrvatskoj na stranim jezicima, te djela hrvatskih pisaca, prevedena na strane jezike;
- h) "Hrvatska misao i rieč kroz stoljeća";
- i) cjelokupna djela hrvatskih političkih pisaca i esejista;

³⁴ Br. CCXXVIII-1000-Z.p.-1941.; "1. Osniva se Hrvatski izdavački (bibliografski) zavod kao samostalno državno poduzeće pod nadzorom ministarstva nastave. Zavod ima značaj pravne osobe. 2. Svrha je i isključivo pravo zavoda izdavati i razpačavati djela enciklopedijskog, leksikonskog i bibliografskog značaja na hrvatskom i drugim jezicima. 3. Zavod se uzdržava vlastitim prihodima, a prema potrebi i državnom pomoći pa u poslovanju nije vezan propisima o državnom računovodstvu. 4. Zavodom upravlja upravitelj, kojega imenuje ministarstvo nastave. 5. Provedba ove zakonske odredbe povjerava se ministarstvu nastave, koje će izdati propisnik o ustrojstvu i poslovanju zavoda."

³⁵ Mladen ŠVAB, "Mate Ujević, utemeljitelj suvremene hrvatske enciklopedike", *Radovi Leksikografskoga zavoda "Miroslav Krleža"*, 1992., br. 2, 23. Opširnije o HI(B)Z-u i M. Ujeviću vidi u navedenom radu.

- j) slikovnice i albume, koji imaju za svrhu upoznavanje zemlje i hrvatske prosvjete;
- k) knjige, rasprave i časopise po naručbi ministarstava i drugih državnih ustanova, uz odobrenje ministra nastave."³⁶

Sukladno čl. 1. Propisnika HI(B)Z je nastavio s radom na Enciklopediji. Najavljeno je da će *Enciklopedija* imati 12 svezaka, svaki u prosjeku s oko 800 stranica velikog formata. Tiskanje drugog sveska dovršeno je 20.12.1941. Na 728 stranica ovaj svezak obrađuje pojmove Autonomashi - Boito. Treći svezak izašao je 21.10.1942., a obuhvaća na 800 stranica natuknice Boja - Cleveland. Kod četvrtog sveska nije naznačen datum, već samo godina - 1942.³⁷ Ovaj svezak obrađuje natuknice Cliachit - Diktis, a ima 776 stranica. Peti svezak tiskan je pred kraj rata, 2.5.1945. Pisan korienskim pravopisom obrađuje na 738 stranica pojmove Dilatacija - Električka. Bio je to posljednji objavljeni svezak Hrvatske Enciklopedije, koji nije stigao biti kompletno uvezan i distribuiran, pa je sačuvano samo oko 200 primjeraka.

Hrvatska enciklopedija bila je objektivna i politički tolerantna. Josip Horvat kaže da je Mate Ujević znao svoju toleranciju dokazati na djelu: "Bio je nesumnjivo dobar lovac ljudi i spretan organizator, uspjevši složiti na jednome zadatku i liberale i klerikalce, marksiste i radićevce".³⁸ *Hrvatska enciklopedija* dokazala je da jedan mali narod može načiniti veliko djelo na području enciklopedije. S obzirom na vrijeme u kojem je enciklopedija nastala, ona zaslužuje priznanje i divljenje, te je mnogi autori smatraju najuspješnijim književnim izdanjem što su ga ostvarili Hrvati.

Iz objavljenih svezaka *Hrvatske enciklopedije* HI(B)Z je izdao devet sepata: Amerika, Anatomija, F. T. Andreis-Andrijević, Arapi, Povijest Austrije, Automobil, Čovjek, Dalmacija i Dante.

HI(B)Z je pokrenuo i enciklopediju za mlade pod nazivom *Znanje i radost*, koja je zamišljena u 10 svezaka, ali su izašla samo tri. Četvrti svezak pripremljen je za tisak, ali nije nikada objavljen.

U serijama *Liepa naša domovina*, *Suvremena hrvatska umjetnost*, *Suvremeni hrvatski pisci*, *Djela hrvatskih pisaca*, *Tekstovi i pregledi*, *Hrvatska misao i riječ kroz stoljeća*, *Zemlje i narodi*, *Svjetski klasici*, *Junaci djela i misli*, *Knjižnica za književna i estetska pitanja*, *Znanstvena knjižnica*, *Pomorska knjižnica*, *Hrvatska u riječi i slici*, *Hrvatski pisci na stranim jezicima*, *Vedra knjiga* i *Posebna izdanja* Zavod je u vrijeme Nezavisne Države Hrvatske izdao oko 170 knjiga.

³⁶ *Narodne novine* (Zagreb), br. 98, 1941.

³⁷ M. Švab smatra da postoje dva razloga za ovakav postupak. Prvi je taj što je Ujević obećao svakih šest mjeseci jedan svezak *Enciklopedije* (četvrti svezak pojavio se u drugoj polovici 1943), a drugi leži u tome što je od konca 1942. bio obvezan korienski pravopis, a sakupljeno gradivo spomenutog sveska bilo je obrađeno prema Boranićevu pravopisu. Usp. M. ŠVAB, n. dj., 15.

³⁸ J. Horvat, *Živjeti u Hrvatskoj: 1900-1941.*, Zagreb, 1984., 334. Preuzeto iz: M. Švab, n. dj., 20.

Prva neenciklopedijska djela Hrvatskog izdavačkog (bibliografskog) zavoda bila su, u seriji Suvremeni hrvatski pisci, djela Vladimira Nazora, koji je i sam prije odlaska u partizane bio službenik HI(B)Z-a: Knjiga pjesama, Zagrebačke novele, Putopisi, Na vrhu jezika i pera, Četiri arhandela, Eseji i članci I. i II., Posljednja trijada (Nazorovi prijevodi Carduccia, Pascolia i D'Annunzia). Nakon Nazorovog odlaska u partizane zabranjena su i zaplijenjena sva njegova djela.

Prema Propisniku o ustrojstvu HI(B)Z je bio dužan izdati i Rječnik hrvatskoga književnog jezika, koji je planiran u tri sveska s rokom izradbe od tri godine. Glavni izvor korpusa riječi trebalo je biti Budakovo djelo *Ognjište*. Za glavnog urednika rječnika imenovan je Stjepn Ivšić, a njegovi najuži suradnici trebali su biti dr. Blaž Jurišić i Stjepan Pavičić, kao i članovi uredništva *Hrvatske enciklopedije*. Nepoznanica je zbog čega rječnik nije završen i dokle se stiglo u njegovoj izradbi.

U prosincu 1941. HI(B)Z je pokrenuo časopis Književni tjednik. Ustaške vlasti nisu od samog početka oduševljene ovim časopisom, pa su nakon dvobroja 28-29 prisilile HI(B)Z da prekine daljnje izlaženje časopisa s obrazloženjem štednje papira. Nakon toga HI(B)Z pokreće mjesečnik *Vienac*, kojega je urednik bio Julije Benešić. *Vienac* izlazi od ožujka do srpnja 1944. i svoje izlaženje završava četverobrojem 6-10. Po naredbi Ministarstva prosvjete, HI(B)Z je pokrenuo dva stručna časopisa: *Časopis za hrvatsku poviest*, od kojega su izašla tri sveska,³⁹ kao i *Časopis za medicinu i biologiju*, od kojega izlazi samo jedan broj za 1945. HI(B)Z je pod uredništvom Pavla Tijana izdavao i časopis *Croatia* na njemačkom jeziku. Od 1941. do 1944. izašlo je šest svezaka *Croatie*.

Ova ustanova nije imala probleme s cenzurom sve do prosinca 1944., jer izdanja ministarstava i državnih ustanova nisu podlijegala cenzuri Državnog izvještajnog i promičbenog ureda (tj. Glavnog ravnateljstva za promičbu). U prosincu 1944. objavljena je u *Narodnim novinama*, br. 291, Naredba ministra Narodne prosvjete o imenovanju članova Nadzornog odbora HI(B)Z-a u sastavu: B. Plenar, O. Lahman i V. Mioč. Bila je to cenzura bez čijeg odobrenja HI(B)Z nije više ništa mogao izdati.

Zavod nije imao vlastitu tiskaru, već je surađivao s tiskarama Union, Tipografija, Narodna tiskara, Grafički zavod Preporod, Grafika i Frankopan.

Hrvatski izdavački (bibliografski) zavod ukinut je u srpnju 1945. i preimenovan u Nakladni zavod Hrvatske. U jesen 1950. osnovan je Leksikografski zavod s Miroslavom Krležom na čelu.

HRVATSKO KNJIŽEVNO DRUŠTVO SVETOG JERONIMA - DSJ

Od postanka (1868.) do 1942. DSJ je izdalo 637 knjiga u ukupnoj nakladi od preko 10 milijuna primjeraka. Osnovni zadaci Društva najbolje su vidljivi iz čl. 1. Pravila Društva: "Svrha je društvu: izdavati i uz jeftinu cijenu širiti pučke spi-

³⁹ Br. 1-2 i 3/1943. i br. 4/1944.

se, kršćanskim duhom pisane, nabožna, poučna i zabavna sadržaja.⁴⁰ Tijekom 2. svjetskog rata poskupio je papir i teško se do njega dolazilo, pa je to u velikoj mjeri smanjilo nakladnu djelatnost DSJ. Društvo je izdavalo časopise *Obitelj*, *Naša Gospa Lurdaska*, *Jeronimsko svjetlo* i *Mala mladost*. *Obitelj* je izlazila od 1929. do 1944., najprije kao tjednik, kasnije kao polumjesečnik. *Naša Gospa Lurdaska* izlazila je od 1928. do 1942., a *Mala mladost* od 1930. do 1943. Tiskala se svakog mjeseca tokom školske godine. *Jeronimsko svjetlo* počinje izlaziti 1933. s dolaskom dr. F. Rožića na mjesto predsjednika Društva. On postaje i urednikom toga časopisa, koji je izlazio dva puta godišnje na stotinjak stranica. Časopis je objavljivao društvene vijesti i propagirao čitanje jeronimskih izdanja. Izlazio je do 1944. U razdoblju Nezavisne Države Hrvatske DSJ je izdalo oko 70 naslova knjiga, molitvenika, muzikalija i kalendara (*Danica*) u sljedećim knjižnicama: Knjižnici dobrih romana, Knjižnici dobre djece, Knjižnici društvene pozornice, Knjižnici katoličke pjesme i Jeronimskom svjetlu. Izdanja DSJ tiskala je Narodna tiskara.

SUVREMENA BIBLIOTEKA

Suvremena biblioteka (Nakladni zavod Josipa Čaklovića) pokrenula je istoimenu knjižnicu, koju je uređivao Slavko Batušić. Iako se radilo o izuzetno kvalitetnim djelima, ova naklada bila je u nemilosti cenzure. Uzrok vjerojatno leži u političkoj nepodobnosti njezina vlasnika Josipa Čaklovića, koji je 1942. odveden u jasenovački logor, gdje je i poginuo. Suvremenoj biblioteci cenzura je zabranila sljedeće rukopise:

1. Š. Graf. *Metež*
2. L. Bus-Fekete. *Iz ljubavi nedovoljno*
3. H. de Monfreid. *Kriomčari hašiša*
4. V. Blasco Ibanez. *Put oko svijeta*. Sv. 1, 2. i 3.
5. T. Wilder. *Most sv. Ljudevita Kralja Kabala*
6. W. St. Reymont. *Vampir*
7. H. Waterboer. *Tampookov sin*
8. Hana Szasz. *Kraljica Kristina*
9. A. Fraccaroli. *Rossini*

Isto tako zabranjena je zamišljena Knjižnica nobelovaca čim je o tome izašla u novinama bilješka, dakle prije nego je zatražena službena dozvola za tiskanje, a drastične promjene teksta cenzori su izvršili na sljedećim djelima, izdanja Suvremene biblioteke:

1. M. Begović. *Giga Barićeva*
2. J. A. Lux. *Ludwig van Beethoven*
3. P. Courthion. *Delacroix*
4. H. Ibsen. *Peer Gynt*

⁴⁰ J. BUTORAC, *Sto godina Hrvatskog književnog društva sv. Jeronima (sv. Ćirila i Metodaj): 1868-1968., Zagreb, 1969., 12.*

5. R. Huch. Slučaj dra Deruge
6. W. St. Reymont. Sanjar
7. Z. Veljačić. Srebrna lisica

Ova ustanova izdala je u vrijeme Nezavisne Države Hrvatske četrdesetak vrhunskih djela. Cjelokupna izdanja Suvremene biblioteke tiskala je tiskara D. Bekera.

NAKLADNI ZAVOD A. VELZEKA (*Prije Binoza - Svjetski pisci*)

Vlasnik zavoda, Ante Velzek bio je jedan od najuglednijih hrvatskih nakladnika i jedan od osnivača Nakladnoga zavoda Binoza (1930). Nakon proglašenja Nezavisne Države Hrvatskem, usprkos neprilikama s cenzurom, nastavlja nakladničku djelatnost. Zavod je pokrenuo četiri knjižnice u kojima je u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj tiskano oko 40 knjiga. Najveći dio izdanja tiskala je Tipografija, a nešto manje Tiskara C. Albrechta i Hrvatski tiskarski zavod. Radi se o sljedećim knjižnicama:

1. Svjetski pisci - to su uglavnom izdanja za širu publiku, bez veće umjetničke vrijednosti;
2. Naša pera - djela hrvatskih književnika;
3. Div-knjiga - zbirke velikih romana svjetske književnosti;
4. Odabrane knjige za mladež.

Osim toga Zavod je počeo s izdavanjem sabranih djela Ljube Babića.

Cenzura je Velzeku zabranila tiskanje knjige dr. Helmutha Ungera *Poslanje i savijest (Obtuženjem)*.

Nakon završetka rata A. Velzek primoran je pokloniti svoje nakladničko poduzeće Matici hrvatskoj, gdje i sam radi do 1952. Godine 1953. Velzek dolazi na čelo novoosnovanog Novinskog izdavačkog poduzeća, gdje ostaje do smrti.

BE-L-KA (*Biblioteka lijepe knjige*)

Vlasnik ove nakladne ustanove bio je Josip Milković, a urednik prof. Zlatko Milković, književnik, urednik kulturne rubrike Hrvatskoga naroda, te glavni urednik časopisa *Život za Hrvatsku* (1944). Zlatko Milković objavio je 1942. zbirku novela *Na vrelu*, kao i romane *Tamnica* i *Tragedija Joakina Pudara*, a nakon toga je napisao i povijesni roman Klović, no sudbina tog rukopisa je nepoznata. Završetak rata zatekao ga je na mjestu kulturnog atašea veleposlanstva Nezavisne Države Hrvatske u Berlinu. Nakon rata živi u Parizu gdje objavljuje roman *Masline u vjetru*, a onda jednoga dana nestaje bez traga. Službena istraga nije donijela nikakova rezultata.

Be-l-ka je osobitu popularnost stekla svojim knjižnicama Suvremeni hrvatski pisci i Mala knjižnica, u kojima su izlazila najbolja djela hrvatske književnosti. Najveću aktivnost Be-l-ka bilježi 1941., 1942. i 1943. Izdanja Be-l-ke tiskala je Građanska tiskara.

NAKLADA ANTE GRUENBAUMA

Ova naklada pokrenula je 1943. dvije knjižnice: Knjižnicu svjetskih pisaca, u kojoj je izdavala najpoznatije i najbolje književnike svijeta i Knjižnicu evropskih pisaca, u kojoj su prezentirani europski pisci koji su poznati ne samo u svojoj domovini već i u svijetu. Naklada A. Gruenbauma preuzela je, u okviru ovih knjižnica, nakladu zabranjene Knjižnice nobelovaca Suvremene biblioteke. Iz ove naklade cenzura je zaplijenila sljedeće rukopise: *J. Galsworthy. The Patrician*; *A. France. Le Petit Pierre*; *A. Gide. Les Caves du Vatican*.

Raznolikost pisaca, a i izbor djela pokazuju da je ova nakladna ustanova radila planski, vodeći računa ne samo o kvaliteti djela, već i o njihovu vrlo raskošnom uvezu. Naklada A. Gruenbauma najviše je surađivala s tiskarama D. Bekera, Ustaša i Grafika.

NAKLADNA KNJIŽARA STJEPANA KUGLIJA

Izdavala je djela hrvatskih i stranih književnika (E. Kumičić, J. E. Tomić, R. M. Rilke, J. Verne i dr.) ali ih nije tiskala u serijama već pojedinačno. Osim toga, izdala je pedesetak tomova *Zakona, zakonskih odredaba i naredaba NDH, Pregled hrvatske povijesti* Josipa Antoljaka, *Pregled obće hrvatske povijesti* I. Stjepana Srkulja, rječnike i priručnike za učenje jezika i dva zemljovida Nezavisne Države Hrvatske u mjerilu 1:800.000 (1942.) i 1:1,250.000 (1943). Svoja izdanja Kugli je tiskao u vlastitoj tiskari.

NAKLADNA KNJIŽARA PREPOROD

Od njenih izdanja treba spomenuti *Sabrana djela* Augusta Šenoe u 20 knjiga i knjižnicu *Naši vidici*, koju je pokrenula 1942. godine. Nakladna knjižara Preporod djelovala je zajedno s Grafičkim zavodom Preporod.

NAKLADA EUROPA

Pokrenula je Političku biblioteku, Germanocroaticu i Kleinbuchreihe. Naklada, koju su osnovali Herman Proebst i dr. Teodor Uzorinac, izdavala je i časopise *Neue Ordnung* i *Pokret*, kao i časopise *Alarm* i *Za dom*, koji su izlazili na njemačkom, talijanskom i francuskom jeziku. Ovo nakladno poduzeće služilo je i za djelatnost njemačke vojne obavještajne službe. Europina izdanja tiskala je Tipografija.

USTAŠKI NAKLADNI ZAVOD

Osnovan je Zakonskom odredbom o Ustaškom nakladnom zavodu br. CCCXXXIX-2904-Z-1942.⁴¹ "sa svrhom, da izdaje i razpačava knjige, brošure, novine i časopise, koji obrađuju politički, uljudbeni, gospodarstveni, društvojni, znanstveni i umjetnički život u hrvatskom narodu, te da obavlja i druge nakladne poslove."⁴²

Vlasnik Ustaškoga nakladnog zavoda bio je Ustaša - Hrvatski oslobodilački pokret. Ustaški nakladni zavod bio je vlasnik Tiskare "M. Šufflay", Tiskare Grafika, Nakladne knjižare Velebit⁴³ (listopada 1942), a Zakonskom odredbom br. XVII-86-D.V.-1943.⁴⁴ preuzeo je u vlasništvo i Hrvatski državni tiskarski zavod, koji je prestao postojati.

Ustaški nakladni zavod izdavao je dnevnik Hrvatski narod, Nova Hrvatska i sarajevski *Novi list*; tjednike *Spremnost*, *Seljačko ognjište*, *Šilo*, *Šport*, *Zabavnik*, banjalučko *Novo doba*, mostarsko *Hrvatsko pravo* i zemunski *Graničar*⁴⁵ polumjesečnik *Novo pokoljenje* i mjesečnik *ženski list*.

U početku je Ustaški nakladni zavod izdavao i polumjesečnike *Ustaška mladež* i *Ustaška uzdanica*, koje kasnije preuzima Odjel za promičbu *Ustaške mladeži*.

Naklada *Ustaškoga nakladnog zavoda* broji četrdesetak knjiga.

ODJEL ZA PROMIČBU USTAŠKE MLADEŽI

Organizacija *Ustaška mladež* osnovana je Odredbom o osnutku *Ustaške mladeži*, 4. studenog 1941.⁴⁶ *Ustaška mladež* je od samog početka temeljila svoj rad na pojačanoj izdavačkoj djelatnosti, koja broji oko 60 izdanja. Bila su to uglavnom izdanja promidžbenog značaja. U tu svrhu Odjel za promičbu *Ustaške mladeži* pokrenuo je sljedeće knjižnice: Knjižnicu *Ustaške uzdanice*, Knjižnicu kazališta *Ustaške mladeži*, Stručnu knjižnicu, Hrvatsko dječje kolo, Hrvatsku u pričama i Zrakoplovnu knjižnicu. Među redovitim izdanjima izlazio je tjednik *Ustaška mladež* (namijenjen srednjoškolicima), polumjesečnik za djecu *Ustaška uzdanica*, glazbeni mjesečnik *Proljeće*, mjesečnik *Plava revija* (namijenjen studentima) i glasilo *Ustaške mladeži Dužnostnik*. *Dužnostnik* je nastao spajanjem četiri lista. Naime, za stručnu izobrazbu voditelja ove organizacije počela su već nakon njenog osnutka izlaziti četiri stručna lista: *Ustaška uzdanica*, *Ustaški junak*, *Ustaška Starčevićeva mladež* i glasilo ženske *ustaške mladeži Ustaška dužnostnica*. Zbog koncentracije stručne izobrazbe, ovi listovi su ujedinjeni u jedan jedinstveni list, *Dužnostnik*, koji je postao i službeno glasilo *Ustaške mladeži*.

⁴¹ *Narodne novine* (Zagreb), br. 288, 1942.

⁴² Čl. 1. Zakonske odredbe.

⁴³ Nakon ukinuća Državnog izvještajnog i promičbenog ureda, 29. listopada 1942.

⁴⁴ *Narodne novine* (Zagreb), br. 21, 1943.

⁴⁵ Nakon ukinuća Državnog izvještajnog i promičbenog ureda.

⁴⁶ *Službeni glasnik Ministarstva nastave* (Zagreb), br. 12, 1941., 1159.-1161.

URED ZA PROMIČBU GLAVNOG USTAŠKOG STANA

Ured za promičbu Glavnog ustaškog stana izdavao je promidžbene publikacije o ustaškom pokretu sa svrhom širenja ustaške ideologije u narodu. Kako bi raspačavanje ove literature bilo što uspješnije, objavljena je u Narodnim novinama od 22. travnja 1942. Okružnica u kojoj se daje obavijest o izdanjima Glavnog ustaškog stana i izražava potreba raspačavanja istih. "U tu svrhu ponajprije su pozvani učenici svih škola, i srednjih i pučkih, da se prihvate dužnosti raspačavanja knjiga. Stoga se najtoplije preporuča upraviteljima škola, da u svojoj školi nađu među nastavnicima po jednog počasnog povjerenika, koji bi ustrojio učeničke skupine za raspačavanje knjiga Ureda za promičbu Glavnog ustaškog stana i u tu svrhu stavio se odmah u vezu sa spomenutim uredom."

Glavni ustaški stan izdavao je časopise *Ustaša i Brojtbeni izvještaj Organizatornog ureda Glavnog ustaškog stana*.

Nakladnička djelatnost Glavnog ustaškog stana bila je intenzivna u 1941. i 1942. godini, dok u 1943. pada, da bi u 1944. i 1945. potpuno prestala.

NAKLADNA KNJIŽARA VELEBIT

Nakladna knjižara Velebit bila je vlasništvo Državnog izvještajnog i promidžbenog ureda. Njezin je zadatak bio izdavanje i raspačavanje djela promidžbenog karaktera, političko-povijesnih eseja i djela iz lijepe književnosti pod uvjetom da njihov sadržaj ima promidžbeni značaj. U tom svojstvu ova nakladna ustanova izdala je pedesetak publikacija.

Knjižara Velebit pokrenula je i časopis *Najbolji članci i ogledi iz celog svijeta*, od kojeg je izašao samo jedan broj za 1942.

Nakon ukinuća Državnog izvještajnog i promidžbenog ureda, Nakladna knjižara Velebit postaje, Zakonskom odredbom br. LXXIX-980-D.V.-1943., vlasništvo Nezavisne Države Hrvatske, pod izravnim nadzorom Ministarstva narodne prosvjete.⁴⁷ Ova Zakonska odredba ukinuta je Zakonskom odredbom br. CXC-2201-D.V.-1943,⁴⁸ kojom Nakladna knjižara Velebit prelazi u posjed i vlasništvo Ustaškog nakladnog zavoda.

HRVATSKI PEDAGOŠKO-KNJIŽEVNI ZBOR

Ideja o osnivanju Hrvatskog pedagoško-književnog zbora postojala je još 1859. kada je grupa zagrebačkih učitelja pokrenula časopis *Napredak: list za učitelje, odgojitelje i sve prijatelje mladeži*. *Napredak* je donosio radove iz pedagoške teorije, i to iz opće pedagogije, povijesti pedagogije i školstva, didaktike i metodike. Oko spomenutog časopisa okupljali su se najnapredniji hrvatski uč-

⁴⁷ *Narodne novine* (Zagreb), br. 94, 1943.

⁴⁸ *Zbornik zakona i naredaba NDH* (Zagreb), br. 25, 1943., 1153.

telji kao npr. Ivan Filipović, Stjepan Basariček, Ante Truhelka i dr. Na inicijativu Ivana Filipovića osnovan je 1871. Hrvatski pedagoško-književni zbor. Iz ovoga društva tokom vremena potaknuto je stvaranje bogate Učiteljske knjižnice Saveza hrvatskih učiteljskih društava (zajedno s Hrvatskim pedagoško-književnim zborom izdaju časopis *Napredak*), Hrvatskog školskog muzeja i Učiteljske čitaonice. Godine 1873. pokrenut je časopis za djecu *Smilje*. Možemo reći da je *Napretkom* udaren temelj hrvatskoj pedagoškoj književnosti, a *Smiljem* hrvatskoj dječjoj književnosti.

Hrvatski pedagoško-književni zbor pokrenuo je i dvije knjižnice - Knjižnicu za djecu i mladež i Pedagošku knjižnicu. U vrijeme Nezavisne Države Hrvatske u Knjižnici za djecu i mladež izašle su knjige *Mali dom: pripoviesti za djecu Zore Ruklić i Narodne pripoviedke*, Zlatka Špoljara. U Pedagoškoj knjižnici izašla je 1943. knjiga Martina Robotića *Metodika računarske i injerstvene nastave u pučkim, produžnim i nižim srednjim školama*.

Savez hrvatskih učiteljskih društava izdao je u Maloj knjižnici Smilja knjige Skendera Fabkovića *Divkonjic i druge priče* i Mihaela Gorskog <Ivan Krnic> *Jezero na briegu i druge priče*.

DRUŠTVO HRVATSKIH SREDNJOŠKOLSKIH PROFESORA

Osnovano je 1904. s ciljem promicanja kulturnih i prosvjetnih težnji hrvatskoga naroda i brige o stručnom unapređenju hrvatskih profesora. Društvo izdaje svoje glasilo *Nastavni vjesnik*, kao i časopis za srednjoškolce *Omladina*, koji 1941. mijenja ime u *Hrvatska mladost*.

Izdavačka djelatnost Društva teče kroz dvije knjižnice - Hrvatsku školsku knjižnicu Čovjek i odgoj i Hrvatsku školsku knjižnicu Hrvatski pisci i djela, u kojima je u razdoblju Nezavisne Države Hrvatske izašlo desetak naslova.

HRVATSKO SVEUČILIŠNO DRUŠTVO

Hrvatsko sveučilišno društvo osnovao je 1932. Albert Bazala, sa zadatkom pomoći Sveučilištu i ostalim visokim školama u njihovom kulturnom, prosvjetnom i znanstvenom radu. *Glasnik Društva* je časopis *Alma Mater Croatica*.

Sveučilišno društvo pokreće i dvije knjižnice - Knjižnicu prijatelja Hrvatskog sveučilišta i Knjižnicu pučkog sveučilišta čija naklada u vrijeme Nezavisne Države Hrvatske broji desetak publikacija.

DRUŠTVO HRVATSKIH KNJIŽEVNIKA

Potkraj 19. stoljeća u Matici hrvatskoj okupljaju se pisci s idejom stvaranja svoga društva. Uz pomoć Matice hrvatske društvo je osnovano 1900. pod imenom Društvo hrvatskih književnika. 1906. Društvo pokreće svoje glasilo *Savremenik*, koje izlazi do 1928.

Ustrojstvom Nezavisne Države Hrvatske izdana je Zakonska odredba br. XX-55-Z-1942. o Državnom zavodu za narodnu prosvjetu⁴⁹ sukladno čijem je čl. 2. i 3., a u svrhu obnove Društva hrvatskih književnika, izdana 15. srpnja 1942. Naredba br. 2565-D.-Z.p.-II-1942., kojom je pročelnik Državnog zavoda za narodnu prosvjetu imenovao prvih 20 pravih članova Društva hrvatskih književnika.⁵⁰

Društvo hrvatskih književnika izdalo je u prosincu 1942. antologiju novije hrvatske lirike pod naslovom *Između dva rata*, u kojoj je zastupljeno 30 pjesnika rođenih između 1900. i 1914. U predgovoru antologije kaže se da je knjiga "obuhvatila nekoliko naših pjesničkih naraštaja, pružajući sliku pjesništva našeg stoljeća. Ona je nastala iz želje, da se uokviri u cjelinu pjesništvo našega doba, iz kojega će se zrcaliti pjesničko bogatstvo suvremene hrvatske književnosti."

NAKLADNA KNJIŽARA HRVATSKA PROSVJETA

Pokrenula je istoimenu knjižnicu, urednik koje je bio Frano Alfirević, a u okviru koje je u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj izašlo desetak naslova.

U I. odsjek za lijepu književnost imenovani su: dr. Antun Bonifačić, dr. Mile Budak, Marko Čović, Olinko Delorko, Slavko Kolar, Sida Košutić, Vladislav Kušan, Vinko Nikolić, Jure Pavičić i Dragutin Tadijanović. U II. odsjek za kritiku i duhovne znanosti imenovani su: dr. Antun Dabinović, dr. Zvonimir Dugački, Zlatko Grgošević, dr. Slavko Ježić, dr. Blaž Jurišić, dr. Mihovil Kombol, dr. Krunoslav Krstić, dr. Mile Starčević, dr. Jaroslav Šidak i dr. Emil Štampar. Predsjednikom Društva imenovan je dr. Mile Budak.

Dana 23. prosinca 1943. održan je Glavni godišnji sastanak Društva hrvatskih književnika, na kojemu su osnovani sljedeći odsjeci: Odsjek pjesnika "Marko Marulić" pod vodstvom Dobriše Cesarića, Odsjek kritičara "A. G. Matos" pod vodstvom Mihovila Kombola, Odsjek romanopisaca "August Šenoa" pod vodstvom Marka Čovića, Odsjek dramatičara "Marin Držić" pod vodstvom Slavka Batušića, Odsjek književnica pod vodstvom Sida Košutić, Odsjek najmlađih književnika "Fran Galović" pod vodstvom Zvonimira Katalenića i Odsjek za djecu i mladež "Petar Zoranić" pod vodstvom Gabriela Cvitana. Predviđeno je osnivanje Publicističkog odsjeka i Odsjeka hrvatskih znanstvenih radnika.

OSTALI IZDAVAČI/NAKLADNICI

Od ostalih izdavača/nakladnika treba spomenuti:

NAKLADU RAD i njene knjižnice (popularno pisane knjižice) Čitaj i zapamti, Svjetski događaji, Ratni doživljaji, Širom svijeta i Praktično znanje;

⁴⁹ *Narodne novine* (Zagreb), br. 15, 1942.

⁵⁰ *Usp. Prosvjetni život*, 3., Zagreb, 1942.

NAKLADNU KNJIŽARU R. HORVATA s Ilustriranom omladinskom bibliotekom;

NAKLADNU KNJIŽARU R. GRBIĆA, koja je 1942. pokrenula izdanje prijevoda strane poezije pod nazivom Pjesnički listići (izašle su zanimljive knjige kao npr. Iz stare kineske lirike i Moj Ungaretti);

NAKLADU HRT s Kolom zabavnih romana;

NAKLADNU KNJIŽARU Ć. BRONIĆA s bibliotekom Vidici i putovi;

PRVU MUSLIMANSKU NAKLADNU KNJIŽARU iz Sarajeva s Hrvatskom muslimanskom knjižnicom;

NAKLADNU KNJIŽARU JADRAN iz Dubrovnika s Dječjim pozorištem itd.

Najjači vjerski izdavači bili su:

FRANJEVAČKA BOGOSLOVSKA ŠKOLA s Bogoslovnom bibliotekom;

KOLEGIJ DRUŽBE ISUSOVE s Misijском bibliotekom;

KONZORCIJ ISTINA I ŽIVOT s istoimenom knjižnicom;

AKADEMIJA REGINA APOSTOLORUM iz Sarajeva s Vrhbosanskom savremenom knjižnicom;

ZBOR FRANJEVAČKE OMLADINE s Knjižnicom Franjevačke omladine;

UREDNIŠTVO ŽIVOTA s Knjižnicom života;

HVARSKA BISKUPIJA s Knjižnicom Zvijezde mora.

PRIVREDNA IZDANJA

TRGOVINSKA KOMORA pokrenula je Hrvatsku privrednu biblioteku, UPRAVA GOSPODARSTVA - Hrvatsku priradnu knjižnicu, a RADNIČKA KOMORA - Izdanja Radničke komore.

IZDANJA MINISTARSTAVA

Ministarstva su izdavala službene, a neka i promidžbene publikacije. Tako je NOVINSKI ODSJEK MINISTARSTVA HRVATSKOG DOMOBRANSTVA pokrenuo Malu knjižnicu hrvatskog domobranstva u kojoj su izlazile publikacije tipa Poglavnik Ustaškoj mladeži, Poglavnik hrvatskom radničtvu i sl.

Publikacije sličnog sadržaja izdavalo je i MINISTARSTVO ORUŽANIH SNAGA u svojoj Maloj vožnjičkoj knjižnici (npr. Lučonoše hrvatske slave, Hrvatska najdraža mati i dr.).

MINISTARSTVO NARODNE PROSVJETE izdavalo je, zajedno s Državnim zavodom za narodnu prosvjetu, časopis Prosvjetni život. Ovaj časopis donosio je pregled rada svih hrvatskih prosvjetnih ustanova i društava. Osim toga donosio je pregled važnijih događaja u stranom kulturnom životu, pregled kulturnih veza i izmjena s inozemstvom, prikaze novih knjiga, stručnu bibliografiju, vijesti o kulturnim radnicima i dr.

MINISTARSTVO SELJAČKOG GOSPODARSTVA osnovalo je svoju ediciju *Gospodarska knjižnica*, čiji je poslovnik donijet u veljači 1942.⁵¹

Čl. 10. spomenutog Pravilnika regulira odnose autora i nakladnika: autor šalje rukopis na ocjenu uredniku. Ako je urednik zadovoljan, upućuje djelo na ocjenu ocjenjivačkom povjerenstvu, koje se sastoji od tri člana. Ukoliko ovo povjerenstvo donese odluku o kupnji rukopisa, autor je dužan potpisati izjavu da prenosi svoje autorsko pravo na Ministarstvo seljačkog gospodarstva na vrijeme od 10 godina i da dopušta Ministarstvu ispravak jezika i pravopisa otkupljenog djela. Za rukopis autor dobiva tzv. "nagradu" u kunama. U slučaju ponovnog izdanja autor dobiva 50% iznosa prve sume i 50 besplatnih primjeraka knjige.

IZDAVAČI MUZIKALIJA

Što se izdavača muzikalija tiče, najviše izdanja (OKO 250) ostvario je AKORD ALBINI (tisak Hrvatski državni tiskarski zavod i Tiskara "M. Šufflay"). Slijede SKLAD (tisak Hrvatska državna tiskara i Tiskara "M. Šufflay") i NAKLADA MUZIKALIJA GUČI (tisak Hrvatska državna tiskara).

UMJESTO ZAKLJUČKA

Premda im je bila namijenjena glavna uloga u stvaranju ustaške književne produkcije, nijedna od središnjih kulturnih institucija i nakladnih ustanova nije pokazala posebnu političku naklonost ustaškom režimu i ustaškim programskim načelima. Predsjednik Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti Tomo Matić istaknuo je da je zadaća HAZU promicati znanstvena istraživanja i razvoj umjetnosti, te voditi hrvatski narod stazom objektivne spoznaje istine. Filip Lukas naglasio je da su uspostavom NDH ostvarena nacionalna načela za koje se Matica hrvatska borila, pa se ona može vratiti svom kulturnom radu. Što se Društva hrvatskih književnika tiče, iako ga je ustaški vrh nastojao proširiti i ojačati, iako je za predsjednika imenovan dr. Mile Budak, rad društva u NDH sveo se na nekoliko manjih aktivnosti. Spiritus movens izdavačke djelatnosti u NDH trebao je biti novoosnovani Hrvatski izdavački (bibliografski) zavod na čelu s dr. Matom Ujevićem, organizatorom rada na Hrvatskoj enciklopediji. On je to i bio, ali ne u smislu provođenja ustaške ideologije, već u smislu objektivnosti i političke tolerancije. Nabrojene ustanove, uz još mali broj nakladnika, prije svega Suvremenu biblioteku, mogu se pohvaliti kvalitetom izdanja, dok je najveći dio izdanja ostalih izdavača korišten u političke svrhe, ili se pak radi o izdanjima za širu

⁵¹ Narodne novine, 46., Zagreb, 1942.

"1. Kod Ministarstva seljačkog gospodarstva u Zagrebu osniva se naklada gospodarskih knjiga i drugih tiskopisa pod imenom *Gospodarska knjižnica* Ministarstva seljačkog gospodarstva u Zagrebu. 2. Zadaća je naklade, da izdaje i razpačava: a) školske knjige i učila za gospodarske škole i tečajeve b) stručne gospodarske knjige, brošure, letke, časopise i druge gospodarske tiskopise za gospodarske ustanove i gospodare." <...>

publiku, bez veće umjetničke vrijednosti. Ipak, knjižna proizvodnja NDH broji preko 3000 naslova iz svih područja ljudske djelatnosti, što čovjeka ne može ostaviti ravnodušnim.

S U M M A R Y

PUBLISHERS IN THE INDEPENDENT STATE OF CROATIA (NDH)

One of the characteristics of the cultural policy of the NDH is a more resolute publishing activity with an emphasis on the creation of the Ustasha literature, important for the promotion of the Ustasha programmatic principles. Several titles were promoted daily from all aspects of human activity, which amounts to 3000 titles in all. Matica Hrvatska, Croatia Publishing (Bibliographical) Office, Croatian Academy of Arts and Sciences and Contemporary Library can boast of some quality titles, while the majority of other publications were used for political purposes. However, the aim of this article is not an evaluation of the literary worth, but an illustration of the production in the NDH.